

С.Б. Стамбулов

*Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қазақстан
(E-mail: serstam@mail.ru)*

Шанхай ынтымақтастық ұйымы шеңберіндегі қауіпсіздіктің аймақтық кешенінің қалыптасу мәселесі

Мақалада Шанхай ынтымақтастық ұйымы шеңберіндегі қауіпсіздіктің аймақтық кешені мәселелеріне талдау жасалған. Автор Б.Бузан мен О.Вевердің қауіпсіздіктің аймақтық кешені теориясын басшылыққа ала отырып, Шанхай ынтымақтастық ұйымы шеңберіндегі қауіпсіздіктің аймақтық кешенінің бар екенін дәлелдеген. Сонымен қатар мақалада Шанхай ынтымақтастық ұйымы мүше-мемлекеттерінің, бақылаушы мемлекеттерінің ұстанымдары, саясаты зерттелген. Қауіпсіздіктің аймақтық кешені теориясының маңыздылығы мен рөлі қарастырылған. Шанхай ынтымақтастық ұйымының соңғы жылдардағы саммиттеріне сипаттама берілген.

Кілт сөздер: Шанхай ынтымақтастық ұйымы, аймақтық қауіпсіздік, қауіпсіздіктің аймақтық кешені теориясы, сыртқы саясат, дипломатия.

Бастапқыда «Шанхай бесігінің», соңынан Шанхай ынтымақтастық ұйымының (ШЫҰ) шеңберіндегі аймақтық ынтымақтастықтың болашағы отандық және шетелдік зерттеушілердің еңбектерінде айтарлықтай қарама-қайшы бағаға ие болды. Әрине, бұл бірқатар объективті жағдайларға байланысты қалыптасты. Біріншіден, 1990 ж. басталған посткеңестік кеңістіктегі аймақтық қауіпсіздік құрылымының қалыптасу үрдісі әлі аяқталмаған, оның контуры енді ғана салынып басталды. Екіншіден, қазіргі заманғы аймақтық үрдістерге тән емес, мүше-мемлекеттердің әр түрлі құндылықтарына негізделіп қалыптасып жатқан «классикалық» емес халықаралық ұйым деп көрсетеді. Аймақтық ұйымдарды зерттеудің таралған әдіснамалық тәсілдеріне сәйкес, құрылатын ұйым бірқатар құнды белгілерге ие болу керек, оның ішінде барлық тараптардың ортақ ұқсастықтары болу қажет.

2002 ж. 2 желтоқсанда Пекиндегі қол қойылған Ресей мен Қытай арасындағы бірлескен декларацияға сәйкес ШЫҰ «аймақтағы қауіпсіздік пен тұрақтылықты, бейбітшілікті қамтамасыз етудің маңызды факторы, көпполярлы әлем құрылысының негізгі тірек элементтерінің біріне айналып келеді» [1] деп көрсетілді.

Сондықтан, біздің пікірімізше, ШЫҰ қызметі мен тиімділігіне талдау жасау аймақтық деңгейде тоғыстырылуы керек, себебі дәл осы аймақ ерекшелігі ШЫҰ-ның алдына «үш зұлымдықтың түрімен» (терроризм, экстремизм, сепаратизм), сонымен бірге қару жарак пен есірткі заттарының заңсыз айналымға енуі, трансшекаралық қылмысқа қарсы күресу міндеті, қоршаған ортаны қорғау, азық-түлік қауіпсіздігі және әлеуметтік-экономикалық даму саласындағы міндеттерін қойды.

Осының барлығы ШЫҰ шеңберіндегі аймақтық қауіпсіздік кешенін қалыптастырады. Зерттеу жұмысының бірінші тарауында қарастырылған қауіпсіздіктің аймақтық кешені теориясы басында Б.Бузан мен О. Вевер тұрған қауіпсіздік мәселелерін зерттеудің Копенгаген мектебі тарабынан ұсынылды. Олар өздерінің зерттеулерінде «аймақтық қауіпсіздік кешеніне», оның құрылымына, даму динамикасына, ұлттық және жаһандық қауіпсіздіктің аймақтық кеңістігіне трансформациялануын анықтап берді. Сондықтан қауіпсіздік салаларының (ұлттық және жаһандық) өзара әрекеттесетін және негізгі оқиғалар мен әрекеттердің қалыптасатын көпірі аймақ болып саналады. Аталған теорияға байланысты дау да жоқ емес, бірақ бұл теория аймақ призмасы аймақтық динамиканы талдауға және жаһандық қауіпсіздік кешенін құруға мүмкіндік береді.

1990 ж. ортасында Копенгаген мектебінің өкілдері қауіпсіздіктің аймақтық кешені теориясын посткеңестік кеңістіктің мемлекеттеріне, соның ішінде Орталық Азия мемлекеттеріне қатысты қолданды.

Б. Бузанның пікірінше, қауіпсіздіктің аймақтық кешені теориясын мемлекеттердің кез келген тобына қолдануға болады. Бұл контекстте аймақ екі немесе одан да көп мемлекеттерден құралған бірлестік ретінде анықталады. Бұл мемлекеттер географиялық топты құрайды, олардың арасындағы қарым-қатынас қауіпсіздік саласындағы өзара мүддемен байланыстырылып, аталған аймақтың шеңберінде тар болып саналады. Қауіпсіздік саласындағы мемлекеттердің өзара қатынасы қарқынды

және ұзақ мерзімді болу керек. Теорияның екінші бір маңызды аспектісі «қауіпсіздік» түсінігін жаңадан қайта ойлау болып саналады. «Секьюритизациялау» түсінігі дәстүрлі қауіпсіздік түсінігіне қарағанда өзінің көлемі жағынан кең. Секьюритизациялау — бұл әр түрлі индивид, саяси элита, мемлекеттік емес акторлардың әрекеттерінің нәтижесі. Одан басқа алғашында қауіпсіздік мәселесіне қатысы жоқ мәселе қандай да бір кезеңде қауіпсіздік жазықтығына өтуі мүмкін. Аймақтық кешеннің қалыптасуын қарастыру бес сектордан тұратын (әскери, саяси, экономикалық, әлеуметтік және қоршаған орта) қауіпсіздіктің призмасы арқылы өтеді.

Кешен гомогенді және гетерогенді (кешеннің біртекті емес қатысушылары — мемлекет, ұлт, фирмалар) болуы мүмкін. Талдаудың ортасында мемлекет тұрады. Қауіпсіздіктің кез келген аймақтық секторын қарастыру барысында Б. Бузан мемлекеттік ішкі даму деңгейін (премодерн, модерн, постмодерн) ескеретін мемлекеттің белгілі бір жіктелуіне негіз жасайды. Аймақтық ішкі және сыртқы даму факторларының рөлі, аймақтық қауіпсіздік динамикасы Орталық Азия мысалында Б.Бузанның ізбасары Л. Джонсоның [2; 9] еңбегінде қарастырылады. Бұл тәсілдің ең басты ерекшелігі аймақтық қауіпсіздік мәселелерінің салыстырмалы талдау болып табылады.

Қауіпсіздіктің аймақтық кешені теориясы бойынша ШЫҰ әр түрлі түсіндірмеге ие: кейбір зерттеулерде ШЫҰ бұрынғы КСРО мемлекеттерінен тұратын қауіпсіздіктің еуразиялық кешенінің құрамдас бөлігі болып саналады. Басқа бір зерттеулерде ШЫҰ Орталық Азия субкешенінен тұратын, қауіпсіздік саласындағы қауіпсіздіктің макроаймақтық кешені деп аталады. Қауіпсіздіктің аймақтық кешені теориясын жақтайтын батыс зерттеушілері ШЫҰ қауіпсіздік саласындағы ынтымақтастықтың әлсіз тиімді құрылымы деп қарастырады.

Бірақ ШЫҰ шеңберіндегі қауіпсіздік пен басқа салалар бойынша ынтымақтастықтың дамуы жүзеге асырылып жатқан ШЫҰ қауіпсіздіктің аймақтық кешенінің бір нұсқасы екендігіне ешкім күмән келтірмейді.

Сондықтан да ШЫҰ құрамына алты мемлекет, соның ішінде Ресей, Қытай, Орталық Азияның төрт мемлекеті — Қазақстан, Өзбекстан, Тәжікстан, Қырғызстан және бақылаушы мемлекеттер мәртебесіне ие болған Үндістан, Иран, Монғолия, Пәкістан кіретін қауіпсіздіктің аймақтық кешені болып саналады. Құрылым ретінде бұл күшті және әлсіз (проблемалық) зонаға ие.

Жоғарыда қарастырылғандай, Б.Бузан өзара қарым-қатынастың төрт деңгейіне негізделген қауіпсіздіктің аймақтық кешенінің «талдау матрицасын» ұсынады. Олар: аймақ мемлекеттерінің ішкі саяси құрамдас бөлігі; аймақтағы мемлекетаралық қарым-қатынастар; қауіпсіздіктің аймақтық кешенінің басқа аймақтармен қарым-қатынасы; аймақтағы ұлы державалардың рөлі [3; 51].

Бірақ біз қауіпсіздіктің аймақтық кешені ретінде ШЫҰ қарым-қатынастың алғашқы екі деңгейі, сонымен қатар аталған кешеннің шеңберіндегі негізгі қарама-қайшылықтары тұрғысынан қарастырамыз. ШЫҰ-ның ішкі саяси құрамдас бөлігі қауіпсіздіктің аймақтық кешені ретінде қауіпсіздіктің аймақтық кешені мәселелерін түсінудің негізгі және анықтайтын фактордың бірі. ШЫҰ кіретін мемлекеттер қауіпсіздік ортасына интеграцияланудың мүмкіндіктері мен деңгейі бойынша екі топ мемлекеттерден — «әлсіз» және «күшті» мемлекеттер тобынан тұрады.

Б.Бузанның жіктеуіне сәйкес, қазіргі уақытта жаһандану үрдістеріне белсенді қатысушы және бұл үрдістердің инвесторларынан, постмодерн мемлекеттерінен қалыспауға тырысып жатқан Қытай мен Ресей «модерн» сатысындағы мемлекеттерді құрайды.

Орталық Азия мемлекеттері «премодерн» деңгейіндегі мемлекеттерді құрайды. Яғни, «демократиялық транзит» жолына көшкен, бірақ бұл бағыт бойынша жеткіліксіз түрде шоғырландырылған мемлекеттер тобы. Егер «модерн» мемлекеттері жаһандық халықаралық үрдістерге қатысуды қаласа, «промодерн» мемлекеттері жаһандануға қауіп-қатер ретінде қарайды. Мұндай жағдайда бұл топтағы мемлекеттер интеграциялық үрдістерге қатысу барысында «ұлы державалардың арасында тепе-теңдікті» ұстап тұруға итермелейді.

Сонымен, Орталық Азия мемлекеттеріндегі ішкі саяси жағдайды жеке қарастыруда талап етеді. 1990 ж. басында Орталық Азия мемлекеттерінің тәуелсіздігі бұл мемлекеттерге өзінің қауіпсіздік кешенін жеке өз алдына анықтауға мүмкіндік берді.

Л. Джонсон мен Р. Аллисон аймақтың дамуының ішкі және сыртқы факторларына, аймақтық қауіпсіздіктің динамикасына, Орталық Азиядағы аймақтық құрылымдар мен басқаруға талдау жасайды [2; 10]. Кейбір авторлардың пікірінше, Орталық Азия мемлекеттерінің қауіпсіздік саласындағы ынтымақтастықтың өзіндік жүйесін құру ұмтылыстары Ауғанстанды қамтитын аталған географиялық кешеннің шеңберіндегі ішкі саяси жағдайларға байланысты аяқталмады [4; 115].

Радикалдық мұсылман ұйымдары қызметінің, сонымен бірге ішкі саяси тәртіптің тұрақтануына қауіп төндіретін әр түрлі деңгейдегі әскери топтар қызметінің белсенділігі ішкі саяси тұрақсыздықтың негізгі проблемалық блогы болып саналады. 1992–1997 жж. Тәжікстандағы соғыс, 2005 ж. Қырғызстанға исламистердің басып кіруі, Өзбекстанның Сурхандария облысындағы қақтығыс, Өзбекстанның исламдық қозғалысының қызметі — Орталық Азияны тұрақсыз аймақ ретінде сипаттайды.

Кейбір ресейлік сарапшылардың пікірінше, Орталық Азиядағы экстремистік ұйымдар ықпалының өсуі аймақ елдеріндегі әлеуметтік-экономикалық жағдайдың нашарлауының салдары болып саналады. Аймақтағы таластар мен бәсекелестік аймақтық қауіпсіздіктің өзіндік жүйесін құруға мүмкіндік бермеді, бірақ мұндай құрылымға деген қызығушылық болды. Мысалы, 1998 ж. «Орталық Азия экономикалық ынтымақтастығы» ұйымы, ал 2001 ж. Орталық Азия ынтымақтастығы ұйымы құрылды. Бұл құрылымдардың қызметі ресми сипатқа ие және олар қауіпсіздік мәселесін шешуге қабілетсіз.

Сонымен, Орталық Азияны қауіпсіздіктің үлкен кешені шеңберіндегі Ресейге орталықтандырылған, әлсіз субкешен ретінде анықтауға болады [5; 220]. Өзіндік экономикалық және саяси мәселелерді шешуге қабілетсіздігі екіжақты және көпжақты келіссөздерге қатысуды қажет етеді. ШЫҰ-на Орталық Азияның тек төрт мемлекеті қатысады, Түркіменстан көпжақты келіссөздерге қатыспайды.

ШЫҰ мүше-мемлекеттерінің мемлекетаралық қарым-қатынастары айтарлықтай жоғары деңгейге жетті. ШЫҰ-ның құрылымында даму мен қауіпсіздік саласындағы күш-жігерді үйлестіру үшін келесі институттар құрылды: Мемлекет басшыларының Кеңесі, Сыртқы істер министрлерінің Кеңесі, Салалық ведомстволар жетекшілерінің Кеңесі, Ұлттық координаторлар Кеңесі, Ташкент қаласында орналасқан атқарушы комитеті бар ШЫҰ ААТҚ құрылып, жұмыс жасауда.

ШЫҰ ААТҚ мүше-мемлекеттер қауіпсіздік Кеңесі хатшылары отырысының механизмі құрылды. Аймақтағы қауіпсіздік мәселелерін реттеудің бірқатар негізгі құжаттарына қол қойылды. Осылайша, ШЫҰ «зұлымдықтың үш түрімен» күресуді негізгі етіп, құрылымдық және құқықтық түрде құрылды. Бірақ экономикалық және әскери салалардағы мемлекетаралық қарым-қатынас деңгейі жеткіліксіз. Ортақ жобаларға қатысты көпжақты келіссөздерге қарағанда, екіжақты келісімдер көп. ШЫҰ барлық мүше-мемлекеттері қатысқан келіссөздер 2007–2008 жж. бірлескен оқу–жаттығулардың барысында жүзеге асырылды.

Институционалдық интеграцияның қалыптасуының себептері мен мәселелерін төрт деңгейде байқауға болады: олар интеграциялық үрдістерге мемлекеттердің қатысуы немесе қатыспау қабілеттілігі; оларға қатысудағы мемлекеттердің қызығушылықтары; аймақтық қауіпсіздік саласындағы ортақ ұқсастық; мәдени легитимділік болып саналады.

Қауіпсіздіктің ішкі шанхайлық кешенінде қарым-қатынастың төрт түрі көрінеді:

- 1) Орталық Азия елдері арасында;
- 2) Қытай мен Ресей арасында;
- 3) ШЫҰ мүше-мемлекеттерінің арасында;
- 4) бақылаушы-мемлекеттер арасындағы қарым-қатынас.

ШЫҰ мемлекеттерінің арасындағы мұндай көп деңгейлі қарым-қатынас жағдайға талдау жасауды күрделендіреді, сондықтан да біз алғашқы үш қарым-қатынастың деңгейін қарастырамыз.

Орталық Азия аймағы мемлекеттерінің ынтымақтастығы мемлекетаралық мәселелер мен қарама-қайшылықтардың толық кешені (экологиялық, гуманитарлық, шекаралық, территориялық) арқылы жүзеге асырылуда. Олардың қатарына Қырғызстан, Өзбекстан, Түркіменстан арасындағы ортақ гидрокұрылыстарын пайдалану мәселесі бойынша қарама-қайшылық жатады. Су ресурстарын пайдаланудың өзі ШЫҰ мүше-мемлекеттердің арасындағы қарым-қатынастың мәселелер жиынтығын құрайды. Қарым-қатынастың басқада күрделі мәселелерінің ішінен шектелген өмір сүру кеңістігінің жағдайындағы халық санының өсуін (Тәжікстан-Ферғана аңғары), Қырғызстан мен Тәжікстан шекарасындағы шекаралық даулар, өзбек-қазақ шекаралық мәселесін, Ферғана аңғарындағы шиеленісті көрсетуге болады. Әрбір мемлекет өз алдына бұл мәселелерді шеше алмайды. Сондықтан ШЫҰ мен ҰҚШҰ-на қатысу Орталық Азия мемлекеттерінің мүдделер саласына кіреді [6; 63].

Қытайдың Орталық Азия елдерімен ынтымақтастық орнатудағы қызығушылығы, мүддесі оның аймақтағы экономикалық және әскери енуінің нығаюымен белгілі. 2005 ж. басында Пекин Қырғызстандағы өзінің әскери базасын енгізу мүмкіндігін анықтауға тырысты, бірақ бұл идея ШЫҰ-

ның басқа мүше-мемлекеттері тарапынан қолдау таппады [7; 82]. Шыңжаңдағы шиеленіскен ұйғырлардың жағдайы Қытайдың Орталық Азия мемлекеттері тарапына бұрылды. Қазіргі уақытта Қытай, аймақта әскери немесе қауіпсіздік саласына қарағанда, экономикалық интеграцияға көп назар аударады.

Ресей Орталық Азия аймағын өзінің жеке қызығушылық зонасы ретінде қарастырады. Ресей Федерациясындағы экстремистік қозғалыстардың белсенділігінің артуы, Шешенстандағы сепаратистік қозғалыстар, сонымен бірге өзінің жеке ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету ұмтылысы Ресейді ШЫҰ сияқты қауіпсіздіктің аймақтық кешеніне қатысуға мәжбүр етеді.

РФ мен ҚХР қарым-қатынасының блогы тек қана аймақтағы болып жатқан оқиғаларға көзқарастардың бірдей болғанымен, екі мемлекеттің көзқарастарында белгілі бір айырмашылықтар бар. Ресей мен Қытай тарапы Қырғызстандағы американдық «Манас» әскери базасының орналастырылуына қатысты әр түрлі көзқарасқа ие болды. Қытай американдық әскери базаның шығарылуын қолдамады. Қытайдың өзі Орталық Азия аймағында өзінің белсенділігін ұлғайтып жатыр, оның қаржы-экономикалық мүмкіндіктері, Ресейге қарағанда, басым [8; 187]. Екінші жағынан, Қытай ҰҚШҰ рөлінің нығаюына, аймақтағы ҰҚШҰ мен ШЫҰ арасындағы ынтымақтастыққа сақтық танытып отыр. Орталық Азиядағы халықаралық терроризм мен радикализмнің қауіп-қатері ШЫҰ барлық мүше-мемлекеттердің әрекеттерін үйлестіруді талап етеді.

Шанхай ұқсастылығының қалыптасуы күрделі және қарама-қайшы үрдіс болып табылады. Мысалы, еуропалық ұқсастылықтың қалыптасуы бірыңғай маңызды кеңістікте жүзеге асты және Шығыс Еуропа мемлекеттерін де интеграциялауға мүмкіндік берді. Шанхай мәдени құндылығы үш әр түрлі мәдениеттің — орталық-азиялық, ресейлік және қытайлық — негізінде құрылып жатыр.

Орталық Азия мемлекеттерінің де саяси мәдениеті әлі қалыптасу үрдісінде. Ресейдің өзі қазіргі кезеңдегі «кеңестік өткенді сауықтырумен» сипатталатын құндылық жүйесін іздеуде [9; 160]. Қытайдың да құндылық жүйесі трансформациялану үстінде. Жаһандану жағдайындағы қытай қоғамының дамуының жаңа стратегиясын іздестіру конфуциандық дәстүрлілікті ХХІ ғасырдың талаптарымен біріктіру жолы арқылы іске асып жатыр, мұның өзі нарықтық экономикаға сәйкес келетін басқару жүйесінің этникалық негізінің пайда болуына ықпал етеді. Конфуцианшылдықты қайтадан жаңғырту социалистік нарықтық экономикаға сәйкес келетін этникалық жүйені құру мақсатында іске асып жатыр [10; 10].

Сонымен, ШЫҰ мүше-мемлекеттері мен құндылық жүйелерінің әр түрлілігі аймақтық бірлестіктерге деген жаңа (өркениетаралық) тәсілдемесін қалыптастырады, сонымен қатар «ШЫҰ бірізділігін» құрудың жаңа идеологиялық негіздемесін талап етеді.

«Шанхай рухы» сөйлемі ШЫҰ-ғы құрылым қалыптастырушы түсінікке айналды. 2006 ж. 30 мамырда Мәскеуде өткен ШЫҰ мүше-мемлекеттердің парламент жетекшілерінің 1 кездесу нәтижесінің Бірлескен мәлімдемесінде «өзінің құрылу кезеңінен бастап ШЫҰ ең негізгі мазмұны — өзара сенім мен тиімділік, тең құқылық, өзара кеңестер, мәдениет пен өркениеттердің әр түрлілігін құрметтеу, ортақ дамуға ұмтылыс» болып саналатын «Шанхай рухы» бойынша үздіксіз жүру арқылы айтарлықтай жетістіктерге жетті» деп көрсетілді [11]. Осылайша, мүше-мемлекеттер ынтымақтастықтың тәжірибесі барысында әсте ақырын қалыптасатын «ынтымақтастықтың шанхайлық құндылықтарына» негізделген ШЫҰ-ның бірізділігінің қалыптасуы жөнінде мәлімдеді.

Қауіпсіздікке деген ортақ тәсілдің қалыптасуы барысында тәжірибелік іс-шаралар маңызды құрал болып саналады. ШЫҰ-ның қауіпсіздік саясатының тәжірибелік іс-шаралары бірлескен антитеррористік оқу-жаттығуларынан, наркотрафикпен күресудің тәжірибесі мен ақпарат алмасу, әскери кадрларды даярлау барысындағы үйлестіруден құралды. Осылайша, бір жағынан, ынтымақтастықтың «Шанхай рухы» біріктірілмейтін заттарды жасанды түрде біріктірудің талпынысы болса, екінші жағынан, мүше-мемлекеттердің ынтымақтастық тәжірибесі әр түрлі мәдени негізі бар мемлекеттердің бірігу мүмкіндіктеріне жол ашуда.

Аймақтың аймақаралық және жаһандық деңгейлерінің өзара байланысына негіз болып саналатын, қауіпсіздіктің аймақтық кешені ретінде ШЫҰ тіршілік өмірінің екі деңгейін талдау барысында келесі проблемалық аумақтарды бөліп көрсетуге болады.

Бірінші проблемалық аумақ — Орталық Азияның «әлсіз мемлекеттерінен» және «күшті мемлекеттерден» (Ресей мен Қытай) тұратын ШЫҰ-ның мүшелерінің асимметриясы мүше-мемлекеттер мүдделерінің әр түрлі бағытта екендігін және аймақтық үрдістерге қатысу мүмкіндігінің әр түрлі деңгейде екендігін көрсетеді. Ресей мен Қытай, әскери және экономикалық саладағы

мемлекеттер ретінде Орталық Азия серіктестеріне қарағанда күштірек және ШЫҰ шеңберіндегі ынтымақтастықтан пайда алатын көбінесе жалғыз ойыншылары ретінде қарастырылады.

Екінші мәселе — ШЫҰ-ның бірізділігінің қалыптасуында болып отыр. 2006 ж. ШЫҰ «аймақтық түрдегі жалғыз өркениетаралық ұйым» [11] деп аталды. Ортақ шанхайлық ұқсастылықты іздестіру мен өзінің қалыптасуы жалғасын табуы күрделі үрдіс болуы мүмкін, сондықтан да ШЫҰ-ғы мемлекеттердің ынтымақтастығы барлық қатысушылардың өзара тиімді қызығушылықтарына негізделеді.

Үшінші проблемалық аумақ — ШЫҰ-ның шеңберіне қарағанда, ішкі байланыстары тығыз Орталық Азияның аймақтық қауіпсіздігінің субкешені. Өзіндік даму динамикасы және мәселелер шеңбері бар аймақтық қауіпсіздіктің бұл кешені өзін жаһандық деңгейдегі жеке дербес ойыншы ретінде көрсетуін жалғастыруда. Орталық Азия мемлекеттері ынтымақтастықтың үлкен мөлшеріне бағытталған әр түрлі деңгейлердегі көпвекторлы саясатты жүргізуде. Әр түрлі векторлық мүдделердің бар болуы Орталық Азия мемлекеттерінің төрт бағыт бойынша (РФ, Қытай мен Шығыс Азия, ислам әлемі, АҚШ пен ЕО) интеграциялық құрылымдарға қатысуына әкеледі.

ШЫҰ мүше-мемлекеттерінің арасындағы қарым-қатынастың асимметрия, мүше-мемлекеттердің ортақ құндылық жүйесінің болмауы, Орталық Азияның жеке ойыншы ретіндегі дербес ұстанымдары ШЫҰ-на жаһандық және аймақтық деңгейде толықтай жұмыс істеуіне мүмкіндік бермейді.

Төртінші проблемалық аумақ — қол қойылған меморандумдар мен декларациялардың негізінде жүзеге асырылып жатқан ШЫҰ мүше-мемлекеттерінің аймақаралық қарым-қатынас деңгейінің институционализациясы. ШЫҰ мен ЕҚЫҰ арасындағы ынтымақтастық жөніндегі келісімге қол қойылды, ЕурАзЭк және ҰҚШҰ-мен күш-жігерді үйлесімдеу жұмысы қалыптасқан [12; 93]. 2005 ж. сәуірде ШЫҰ мен АСЕАН арасындағы қарым-қатынас жөніндегі меморандумға қол қойылды. 2008 ж. қаңтарда ШЫҰ Хатшылығы мен Азия мен Тынық мұхиты үшін БҰҰ экономикалық және әлеуметтік комиссиясының Хатшылығы арасындағы ынтымақтастық жөніндегі меморандумға қол қойылды. Қол қойылған құжаттар ШЫҰ әрекеттегі аймақтық құрылым ретінде өзін көрсетуге мүмкіндік береді, бірақ аймақаралық тәжірибе бастапқы сатыда болып саналады.

Жаһандық деңгейде ШЫҰ НАТО және ЕО сияқты аймақтық ұйымдармен ынтымақтастық жөнінде ресми құжаттар жоқ. Мұның себебі бұл ұйымдарға кіретін ұлы державалар Орталық Азия мемлекеттерімен тікелей келіссөздерді ұйымдастыруды қолдайды. 2001 ж. 11 қыркүйектегі терактіден кейін АҚШ антитеррористік қызмет бойынша Орталық Азияның барлық мемлекеттерімен екіжақты келіссөздер жүргізді. Терроризммен күресу үшін Өзбекстан мен Қырғызстанға американдық базалар жасақталған болатын.

ЕО мемлекеттерінің энергетикалық саясаты Каспий аймағының Орталық Азиямен аралас мемлекеттер айналасына бағытталған. Орталық Азия мемлекеттерінің энергетикалық секторындағы еуропалық компаниялардың шоғырлануы ЕО-тың ірі мемлекеттерінің инвестициялық мүмкіндіктермен түсіндіріледі. ЕО-тың экономикалық саясатының нақты түрде іске асуы ИНГОЕИТ (Еуропаға мұнай мен газды тарту бойынша коммуникациялық интеграцияланған жүйесі) және ТРАСЕКА (Еуропа–Кавказ–Орталық Азия көлік дәлізі) бағдарламалары болды [13].

2012 ж. 7 маусымда Бейжіңде өткен ШЫҰ-ның кезекті саммитінде қабылданған құжаттарды дайындау барысында ҚР Президентінің бастамаларын іске асыру мақсатында Сыртқы істер министрлігімен үлкен жұмыс атқарылды. Отырыстың нәтижесі бойынша бекітілген. Орта мерзімді болашаққа бағытталған ШЫҰ даму стратегиясының негізгі бағыттары атты құжатқа бұл сұрақтарды одан ары пысықтауға қажетті негіз қаланды. Сыртқы істер министрлігінің басты міндеті — екіжақты негізде және ШЫҰ іспеттес көпжақты құрылымдар аясында ҚР Президентінің сыртқы саяси бағытын іске асыру, Қазақстанның егемендігін, қауіпсіздігін, аумақтық тұтастығын және шекараларының мызғымастығын, оның басқа мемлекеттермен өзара қарым-қатынастардағы және халықаралық сахнадағы саяси, сауда-экономикалық және өзге де мүдделерін дипломатиялық құралдар мен әдістер арқылы қорғауды қамтамасыз ету болғандықтан, СІМ ұжымы бұл сұрақтарды өзінің күнделікті жұмысында басшылыққа алып, Қазақстанның халықаралық істердегі беделін одан ары арттыру мақсатында аянбай еңбек атқаруда.

2013 ж. 13 қыркүйекте Бішкекте өткен ШЫҰ саммитінде мүше-мемлекеттердің арасындағы өзара байланысты тәжірибе жүзінде дамытудың негізгі тәсілдері көрсетілген. Бішкек деларациясына қол қойылды. Бішкек саммитінде ШЫҰ кеңістігінде өмір сүретін халықтардың мүддесін ескере отырып, ғылыми-техникалық, мәдени-гуманитарлық салалардағы достық қарым-қатынасты одан әрі нығайтуға, мәдениетаралық диалогты дамытуға мән берді. 2014–2016 жж. ШЫҰ Самиттері

Душанбеде (2014 ж. Душанбе Декларациясы), Уфада (2015 ж. Уфа Декларациясы), Ташкентте (2016 ж. Ташкент Декларациясы) өтті. Аталған саммиттерде ШЫҰ шеңберіндегі қауіпсіздік саласы бойынша ынтымақтастықты нығайту мәселелері қарастырылды.

Сонымен, қорытындылай келе, ШЫҰ – посткеңестік кеңістік мемлекеттерінен, Оңтүстік-Шығыс Азия (Үндістан, Пәкістан) мен Таяу Шығыс (Иран) елдерінен құралған, интеграцияланған құрылымы бар қауіпсіздіктің аймақтық кешенін құрайды деп айтуға болады. ШЫҰ шеңберіндегі шешімін тауып жатқан мәселелер аймақтық және ұлттық қауіпсіздік үшін маңызды болып табылады. Бірақ қауіпсіздіктің аймақтық кешенінің ішіндегі қалыптасқан мәселелер интеграция жолында қиындықтар туғызып, отандық және шетелдік сарапшылардың зерттеу саласындағы жұмыстарын жалғастыруда.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Совместная декларация Российской Федерации и Китайской Народной Республики от 2 декабря 2002 г. Китай, Пекин. — [ЭР]. Режим доступа: <http://www.Russia.org.cn/rus/?SID>
- 2 *Jonson L., Allison R.* Central Asian Security: Internal and External Dynamics // *Central Asian Security: The New International Context* / ed. by L. Jonson and R. Allison. — New York: Brookings Institution Press; London: Royal Institute of International Affairs, 2001. — P. 1–23.
- 3 *Buzan B., Weaver O.* Regions and Powers: The Structure of International Security. — Cambridge: Cambridge University Press, 2003. — 564 p.
- 4 *Burnashev R.* Regional Security in Central Asia: Military Aspects // *Central Asia: a gathering storm?* — 2002. — P. 114–167.
- 5 *Allison R.* Central Asian Military Reform: National, Regional and International Influences // *Oil, Transition and Security in Central Asia* / ed. by S. Cummings. — London and New York: Routledge Curzon, 2003. — P. 219–233.
- 6 Региональная безопасность: геополитические и геоэкономические аспекты (теория и практика) / Под общ. ред. А.В. Возженникова. — М.: РАГС, 2006. — 260 с.
- 7 *Мухеев В.* Китай: глобализация проблем развития // Год планеты: ежегодник. Экономика, политика, безопасность. — М., 2007. — 280 с.
- 8 Россия и Китай: взгляд на ШОС // Россия в глобальной политике. — 2009. — № 4. — С. 186–189.
- 9 *Каспэ С.* Постсоветские нации в саду расходящихся тропок // Россия в глобальной политике. — 2009. — № 6. — С. 154–163.
- 10 *Фоктистов В.М.* Культурно-цивилизационные ценности концепции национальной безопасности КНР в условиях глобализации: дис. ... канд. филос. наук. — Чита, 2007. — 137 с.
- 11 Совместное заявление участников первой встречи руководителей парламентов государств-членов ШОС. — [ЭР]. Режим доступа: <http://www.russia.org.cn/rus>
- 12 *Никитина Ю.А.* ОДКБ и ШОС: модели регионализма в сфере безопасности. — М.: Навона, 2009. — 263 с.
- 13 *Уразов А.* Политика ЕС в странах Центральной Азии. — [ЭР]. Режим доступа: <http://www/centralasia.ru>

С.Б. Стамбулов

Проблема формирования регионального комплекса безопасности в рамках Шанхайской организации сотрудничества

В статье рассмотрена проблема формирования регионального комплекса безопасности в рамках Шанхайской организации сотрудничества (ШОС). Автор на основе теории регионального комплекса безопасности Б. Бузана и О. Вевера доказывает наличие данного комплекса безопасности в рамках ШОС. Показаны позиция и политика стран-членов, а также стран-наблюдателей Шанхайской организации сотрудничества. Автором проанализированы роль и значение теории регионального комплекса безопасности. Дан обзор деятельности и итоговых документов саммитов ШОС за последние годы.

Ключевые слова: Шанхайская организация сотрудничества, региональная безопасность, теория регионального комплекса безопасности, внешняя политика, дипломатия.

S.B. Stambulov

The problem of formation of a regional security complex in the framework of the Shanghai Cooperation Organization

The article analyzes the problem of formation of a regional security complex in the framework of the Shanghai Cooperation Organization. The author proves the existence of the security complex in the framework of the Shanghai Cooperation Organization. It based on the regional security complex theory of B. Buzan and O. Wever. The article examines the position and policies of member countries, and the Shanghai Cooperation Organization observer countries. The author analyzes the role and importance of the regional security complex theory, gives an overview of the activities and the outcomes of the summits of the Shanghai Cooperation Organization in recent years.

Keywords: Shanghai Cooperation Organization, regional security, regional security complex, foreign policy, diplomacy.

References

- 1 Joint Declaration of the Russian Federation and the People's Republic of 2 December 2002, China, the Beijing, <http://www.Russia.org.cn/rus/?SID>
- 2 Jonson L., Allison R. *Central Asian Security: The New International Context*, ed. by L. Jonson and R. Allison, New York: Brookings Institution Press. London: Royal Institute of International Affairs, 2001, p. 1–23.
- 3 Buzan B., Wæver O. *Regions and Powers: The Structure of International Security*, Cambridge: Cambridge University Press, 2003, 564 p.
- 4 Burnashev R. *Regional Security in Central Asia: Military Aspects* // *Central Asia: a gathering storm?* 2002, p. 114–167.
- 5 Allison R. *Oil, Transition and Security in Central Asia*, ed. by S. Cummings, London and New York: Routledge Curzon, 2003, p. 219–233.
- 6 Regional security: geopolitical and geo-economic aspects (theory and practice), ed. A.V. Vozzhennikov, Moscow: RAGZ, 2006, 260 p.
- 7 Mikheev V. *China: the globalization of problems* // *Year of the Planet: yearbook. Economics, politics, and security*, Moscow, 2007, 280 p.
- 8 *Russia in Global Affairs*, 2009, 4, p. 186–189.
- 9 Kaspé S. *Russia in Global Affairs*, 2009, 6, p. 154–163.
- 10 Foktistov V.M. *Cultural and civilizational values of China's national security concept in the context of globalization*: diss. ... of candidate of Sciences, Chita, 2007, 137 p.
- 11 Joint statement by the participants of the first meeting of the Member States of the SCO parliamentary leaders, <http://www.russia.org.cn/rus>
- 12 Nikitina Yu.A. *CSTO and SCO security model of regionalism*, Moscow: Navona, 2009, 263.
- 13 Urazov A. *EU policy in Central Asia*, [http://www // centralasia.ru](http://www.centralasia.ru)